

З ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.02.080>
УДК 338.1 : 339.9 (477)

К.А. ГОРДІЦА, канд. екон. наук,
н. с. відділу економічної історії,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна,
e-mail: karol67@ukr.net,
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-9816-2467>

Т.О. СЛИВКА, канд. екон. наук,
н. с. відділу економічної історії,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна,
e-mail: tanya_slivka@ukr.net,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6955-5539>

СТРУКТУРНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР

Простежено еволюцію господарської структури України та її участі в міжнародному поділі праці. Виявлено особливості взаємовпливу та взаємообумовленості структурних змін в українській економіці та розвитку міжнародних економічних відносин. Розроблено рекомендації щодо можливостей і напрямів урахування перспективних елементів набутого історичного досвіду в сучасних умовах.

Ключові слова: галузева структура економіки; структурні зміни; економічні реформи; зовнішньоекономічні зв'язки; міжнародна торгівля.

Головними детермінантами сучасного економічного розвитку України є зміна пріоритетів, напрямів та механізмів її інтеграції у світовий економічний простір, необхідність розширення і якісного оновлення її зовнішньоекономічних зв'язків, активний пошук доступних світових ринків та зміцнення конкурентних позицій на них нашої країни. Вирішення цього комплексу завдань об'єктивно передбачає істотні якісні зміни в галузевій структурі української економіки, що відповідають актуальним запитам світового економічного поступу і забезпечують повноцінну та економічно вигідну реаліза-

Ц и т у в а н н я: Гордіца К.А., Сливка Т.О. Структурні перетворення в Україні в контексті розвитку міжнародних економічних відносин: історичний вимір. Економіка України. 2020. № 2 (699). С. 80—96. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2020.02.080>.

цію інтеграційного потенціалу України. Це має особливе значення у зв'язку з назрілою необхідністю реіндустріалізації економіки, будівництва нових і реконструкції діючих об'єктів промислової та соціальної інфраструктури на новітній технологічній основі.

У зазначеному контексті, на нашу думку, доцільно звернутися до вивчення вітчизняного історичного досвіду проведення структурних реформ і простежити вплив цих реформ та історично обумовлених структурних змін в українському господарстві на ступінь і характер участі України в міжнародному поділі праці. Поряд з тим, не менш важливим є визначення впливу світових тенденцій та викликів економічного розвитку на реструктуризацію української економіки як в історичній ретроспективі, так і в умовах сучасних реалій. Узагальнення цього досвіду дасть змогу приймати більш вивірені, історично обґрунтовані рішення під час розроблення заходів державної структурної та зовнішньоекономічної політики України.

Така постановка проблеми є новою для українських економічних досліджень, присвячених переважно або сучасним структурним реформам і змінам в економіці, або окремим зовнішньоекономічним аспектам української історії. Зокрема, трансформаційні зміни у структурі економіки та зовнішньої торгівлі проаналізовано в актуальних наукових працях В. Гейця, С. Корабліна, В. Сіденка, Л. Шинкарук [1; 2; 3; 4], інших дослідників. Серед сучасних історико-економічних розвідок варто виокремити монографію Т. Боднарчук, де визначено вплив протекціонізму на розвиток господарства України в XIX — на початку XX ст. [5], а також праці В. Крупини та М. Липкіна, які розкривають особливості зовнішньоекономічної політики та структури міжнародної торгівлі радянського періоду [6; 7]. Проте є ряд питань, які ще недостатньо висвітлено в сучасній науковій літературі даного напрямку.

Отже, **мета статті** — виявити особливості взаємовпливу та взаємообумовленості зовнішньоекономічної діяльності та структурних змін в економіці на різних етапах історичного розвитку України, простежуючи виникнення об'єктивних передумов сучасних структурних змін у контексті розвитку світового ринку.

Історичну траєкторію формування структури економіки, що визначила її місце в системі міжнародного поділу праці, було закладено в період формування світового ринку на основі індустріальних перетворень національних господарств. Напередодні промислового перевороту, що реально розпочався в Україні, як і в усій Російській імперії, лише після скасування кріпосного права 1861 р., у структурі української економіки традиційно домінували галузі, пов'язані з виробництвом і переробкою аграрної продукції. Провідне місце займали харчова промисловість (гуральництво, борошномелення, виробництво олії та цукру), салотопна (та похідні від неї свічкова й миловарна), шкіряна, текстильна (суконна, полотняна, канатна) промисловість, виробництво будівельних матеріалів (цегельна, скляна). Важка промисловість, представлена переважно деревовугільною металургією Полісся та кам'яновугільними копальнями Донбасу, перебувала на другорядних позиціях; через конкуренцію з дешевою імпортною сировиною занепадало селітроваріння. Машинобудування знаходилося на низькому технологічному рівні; на 1861 р. існувало лише 20 заводів мануфактурного типу [8, с. 43].

Найбільш успішно розвивалася цукробурякова промисловість, чому сприяли не лише природно-кліматичні умови України, але й стабільне зростання попиту на цукор на світових ринках. Цукор ставав дедалі вигіднішою статтею експорту, тому уряд стимулював його виробництво за допомогою численних пільг та протекціоністської митної політики (митний тариф на імпортований цукор становив з 1822 р. 2,50 крб., а з 1841 р. — 3,80 крб. за пуд). Завдяки цьому кількість цукрових заводів протягом 1842—1847 рр. зростає більш як удвічі (з 67 до 144), а в 1856—1857 рр. їх працювало вже 218 [9, с. 176]. Відповідно змінилася структура посівів: так, на Лівобережжі за період 1848—1860 рр. площі вирощування цукрових буряків розширилися більше ніж у півтора раза — з 7,1 до 10,7 тис. десятин [9, с. 154].

У структурі сільського господарства традиційно переважало вирощування зернових культур, посіви яких також збільшувалися випереджальними темпами. Зокрема, в Київській губернії за 1799—1846 рр. площі під зерновими зросли на 112%, тоді як загальна посівна площа — лише на 72% [10, с. 141]. Першими у збільшенні виробництва хліба та підвищенні його товарності були господарства південних губерній, зокрема Катеринославської та Херсонської, де збір хліба протягом 1803—1848 рр. збільшився, відповідно, у 1,4 та 4,6 раза [10, с. 148]. Одночасно підвищувалася питома вага цих губерній в експорті хліба, де Україна відігравала провідну роль, перетворившись на справжню «житницю Європи». Останнє підтверджується статистикою хлібного експорту через чорноморські порти, який 1833 р. становив 300 тис. чвертей збіжжя, 1840 р. — вже 500 тис., а 1847 р. — понад 1 млн. [11, с. 340].

Подальше зростання товарності виробництва цих та інших галузей потребувало застосування більш складних машин та обладнання, які через низький рівень вітчизняного машинобудування доводилось імпортувати. Про збільшення потреби в цьому свідчить той факт, що лише за п'ять передреформених років (1856—1860 рр.) ввезення машин через митні пункти на території українських губерній зросло з 216 тис. до 716,3 тис. крб., або в 3,3 раза¹. Однак це могли собі дозволити лише великі капіталістичні господарства, які, крім того, дедалі сильніше відчували нестачу працівників через обмеженість ринку робочої сили. Останній чинник був також головною перешкодою для розвитку великих машинобудівних підприємств капіталістичного типу, здатних випускати заводське устаткування належного технологічного рівня.

Селянська реформа 1861 р. вивільнила значний трудовий потенціал, створивши тим самим інституційні передумови переходу до капіталістичного виробництва як у галузях промисловості, так і в сільському господарстві, що ставало дедалі більш підприємницьким. Поряд із тим, швидкому розвитку торгового зернового господарства сприяло зростання попиту на хліб на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також державна політика стимулювання експорту хліба. Так, завдяки цілеспрямованим зусиллям міністра фінансів І. Вишнеградського, який бачив у збільшенні вивезення

¹ Історія народного господарства Української РСР. — У 3 т., 4 кн. — Т. 1: Економіка досоціалістичних формацій. — К.: Наукова думка, 1983. — 464 с. — С. 270.

хліба один з головних важелів поліпшення торговельного балансу і припливу до казни іноземного золота, протягом 1886—1890 рр. обсяг вивезення зерна збільшився, порівняно з 1881—1885 рр., на 36% — з 269,1 млн. до 367,9 млн. пудів [12, с. 230].

Безпосереднім наслідком цієї політики було посилення диспропорцій у структурі посівів: на українських землях зерновим хлібам належало 90% посівних площ, а їх розмір невпинно збільшувався. Так, на початку 1880-х років він становив близько 14,7 млн. десятин, а до 1902 р. збільшився до 18,3 млн., або на 24% [13, с. 208]. При цьому зростання орної землі відбувалося не лише шляхом підняття цілини, але й за рахунок скорочення площі луків і вигонів, що негативно позначилось на розвитку тваринництва. Зменшення площі сіножатей майже у 5 разів за 1860—1887 рр. змінило структурне співвідношення тваринництва й рільництва: загальне поголів'я худоби в розрахунку на 100 десятин ріллі зменшилося майже на третину (зі 146 до 96 голів) [13, с. 206, 229].

Продовження урядом у пореформений період заходів протекціоністської політики щодо цукрової промисловості, таких як повернення акцизу і виплата премій за експорт цукру, введення нормування цукрової промисловості, що давало можливість виробникам вивозити за кордон надлишки цукру-піску за ціною, нижчою, ніж на внутрішніх ринках, у цілому сприяло її прискореному розвитку і технічному переозброєнню. Завдяки ліквідації малих і неефективних підприємств кількість українських цукроварень скоротилася зі 188 у 1862/63 господарському році до 153 у 1890/91 г. р., водночас виробництво цукру збільшилося, відповідно, з 2 млн. до 207 млн. пудів [11, с. 344]. Поряд з тим, результатом згаданих державних преференцій стало перетворення цукру на продукт повсякденного вжитку в Англії та інших країнах, що споживали дешевий привозний цукор, тоді як для споживачів України, де вироблялась його основна маса, він залишався предметом розкоші [14, с. 294—295].

Необхідність доставки великих обсягів продукції, насамперед хліба та цукру, до чорноморських портів спонукала уряд до прискореного будівництва на території України розгалуженої мережі залізниць. Їх загальна довжина зростає з 227 км у 1865 р. до 8,4 тис. км у 1900 р. [15, с. 173]. Істотно збільшився й обсяг залізничних перевезень: якщо в 1870—1874 рр. у середньому за рік перевозилося 121 млн. пудів вантажів і 2,3 млн. пасажирів, то в 1895—1899 рр. — відповідно, 1414 млн. пудів і 13,3 млн. осіб, або в 11,7 і 5,8 рази більше [15, с. 173]. Основними вантажами були кам'яне вугілля, залізна руда, метал, хліб, цукор, сіль, ліс. З тих самих причин було прискорено розвиток морського і річкового транспорту, розбудову морських портів.

Створення залізничного транспорту і будівництво залізниць у пореформений період мали виняткове значення для розвитку української економіки, надавши потужний імпульс для зростання металургійної, залізорудної, паливної, машинобудівної та інших галузей виробництва. Зростання потреби в кам'яному вугіллі, рейках та інших металевих виробках інтенсифікувало геологорозвідувальні роботи, результатом чого стало відкриття багатих покладів залізної руди у Криворіжжі, яке невдовзі було з'єднано з Донбасом залізницею. Це започаткувало формування великих промислових центрів — Донецького вугільно-металургійного та Криворізького залізорудного.

Завдяки підтримці уряду, який встановив високі мита на іноземний метал і вугілля, вітчизняна важка промисловість у відносно короткий термін досягла значних успіхів. На зламі століть питома вага підприємств українського Півдня в металургійному виробництві Російської імперії становила: за виплавою чавуну — 57%, за виплавою заліза і сталі — 53,1%; питома вага в загальноросійському видобутку залізної руди — 53%, у видобутку вугілля — 92%². Проте розвиток металургії мав однобічний характер: заводи працювали в основному на казенні замовлення і виготовляли здебільшого залізничне обладнання.

Так само однобічним був розвиток машинобудування. Протекційні заходи уряду поширювалися лише на одну галузь — виробництво транспортних засобів для залізниць. Тому більшість машинобудівних заводів, які цілком залежали від ринкової кон'юнктури, не мали чітко визначеного профілю, що зумовило надзвичайно строкатий склад верстатного обладнання на них. Відтак у структурі машинобудування провідними галузями стали сільськогосподарське і транспортне машинобудування. Найбільшу перевагу дістали паровозо- і вагонобудівні виробництва, які піднялися завдяки державним замовленням. Тим часом виробництво машин для промисловості, зокрема для машинобудування, залишалося на дуже низькому рівні, що ставило вітчизняні підприємства в залежність від іноземних машинобудівних фірм.

Столипінська аграрна реформа на початку ХХ ст. прискорила капіталізацію сільського господарства як матеріальну передумову його технологічного оновлення, що збільшило використання сільськогосподарських машин та інструментів: з 1906 по 1911 р. їх виробництво в країні зросло більше ніж утричі, водночас зріс і їх імпорт — більш як у 2,5 рази [16, с. 31]. Середньорічні обсяги виробництва зернових у Російській імперії зросли у 1908—1912 рр., порівняно з 1898—1902 рр., на 22,5 %, картоплі — на 31,6 %, цукрових буряків — на 42,0% [16, с. 8]. Це дозволило за той самий період збільшити середньорічний експорт сільськогосподарської продукції (харчових продуктів та худоби) на 93,7% [16, с. 122]. Отже, подальший розвиток економіки не спричинив істотних змін ні в її галузевій структурі, ні в експортній спеціалізації.

Загальна економічна криза, викликана Першою світовою та Громадянською війнами, набула особливо руйнівних масштабів у період «воєнного комунізму». Зокрема, видобуток вугілля у 1920 р. складав лише 17,7%, виробництво чавуну — 0,5%, сталі — 1,7%, прокату — 1,8% від рівня 1913 р.³ Більшість промислових підприємств потребували технічного переоснащення, насамперед це стосувалося підприємств важкої індустрії Південно-Східного регіону — металургійних, цементних тощо, які були обладнані переважно паровими двигунами, тоді як інші галузі вже значною мірою перейшли на двигуни внутрішнього згоряння⁴.

Вирішення цих завдань розпочалося вже в ході впровадження в народне господарство країни комплексу заходів НЕП. Основними результатами цього

² Історія народного господарства Української РСР. — 3 т., 4 кн. — Т. 1: Економіка досоціалістичних формацій. — К. : Наукова думка, 1983. — 464 с. — С. 329, 331, 344.

³ Украина : стат. справ. — Х. : ЦСУ УССР, 1925. — 516 с. — С. 190, 195.

⁴ Промышленные предприятия Юго-Востока. Список предприятий со вступительной статьей П.И. Лященко. — Ростов-на-Дону, 1920. — XI, 17 с. — С. X.

стали: відбудова гірничодобувних і металургійних підприємств Донбасу, залізничного та сільськогосподарського машинобудування; підвищення продуктивності та обсягів виробництва в аграрному секторі економіки й галузях переробної промисловості. Завдяки модернізації цукрових заводів виробництво цукру-піску в 1925/26 г. р. збільшилося до 883 тис. т порівняно з 43,9 тис. т у 1921/22 г. р., тобто на 2011,4%⁵. Згідно з планом ГОЕЛРО, високими темпами розвивалася галузь електроенергетики: у 1926 р. електростанції України виробили 680 млн. кВт·г електроенергії порівняно з 530 млн. кВт·г у 1913 р.⁶

Проте відродження виробництва в різних галузях економіки відбувалося нерівномірно. Найбільші темпи зростання показали галузі легкої промисловості (шкіряна, хутряна, текстильна, паперова), які за обсягами виробництва перевершили довоєнний рівень; зростали капіталовкладення та обсяги виробництва у хімічній та марганцеворудній промисловості, верстатобудуванні, електротехнічній галузі. Недостатніми темпами розвивалося залізорудне виробництво, яке у 1925 р. не досягло й половини довоєнного рівня випуску продукції; обсяги виробництва металургії (сталі, чавуну, прокату) того самого року склали 62—68% порівняно з показниками 1913 р.⁷. Підприємства цих галузей гостро відчували нестачу сировини, палива та обігових коштів, але якщо перші дві проблеми поступово вирішувалися, то в умовах відсутності вільних капіталів вони були приречені на відставання.

У ході пошуку інвестиційних джерел для прискореного розвитку важкої промисловості стала очевидною необхідність регулярних дотацій з державного бюджету. Розроблений з цією метою механізм централізованого фінансування та ресурсопостачання передбачав перерозподіл на користь цих підприємств частини прибутків з успішно працюючих галузей — сільського господарства, легкої промисловості, торгівлі та ін. Так, уже у 1925/26 господарському році промислові підприємства важкої індустрії одержали з державного бюджету значні капіталовкладення (70% інвестицій) за рахунок сільського господарства, позики господарської відбудови і довгострокового кредиту [17, с. 47—49].

Цей механізм масштабного міжгалузевого перерозподілу бюджетних коштів на користь промисловості з виготовлення засобів виробництва зберігався й надалі, у ході вирішення завдань програми прискореної індустріалізації, прийнятої у 1926 р., центральним положенням якої був пріоритетний розвиток саме важкої промисловості. Обсяги централізованих капіталовкладень у важку індустрію України, розвиток якої мав загальносоюзне значення, невпинно зростали: вже протягом першої п'ятирічки питома вага асигнувань у її галузі сягнула 85—93% [18, с. 154].

Економічний розвиток України у 1930—1950 рр. цілковито визначався стратегічними завданнями створення та післявоєнної відбудови матеріальної основи індустріального технологічного укладу. Для цього була потрібна

⁵ Історія народного господарства Української РСР. — У 3 т., 4 кн. — Т. 2: Створення соціалістичної економіки (1917—1937 рр.). — К. : Наукова думка, 1984. — 440 с. — С. 163.

⁶ Народне господарство УСРР : стат. довідник. — К. : Народне господарство та облік, 1935. — 664 с. — С. 71.

⁷ Історія народного господарства Української РСР. — У 3 т., 4 кн. — Т. 2: Створення соціалістичної економіки (1917—1937 рр.). — К. : Наукова думка, 1984. — 440 с. — С. 151.

масштабна структурна перебудова економіки, що передбачала як будівництво нових підприємств і навіть цілих галузей економіки, так і техніко-технологічне оновлення діючих виробничих потужностей. При цьому структурні зміни характеризувалися не тільки пріоритетною розбудовою промисловості з виготовлення засобів виробництва, частка якої у структурі української промисловості за 1928—1938 рр. збільшилася від 1/2 до майже 2/3 (тобто від 50,8 до 62,4%)⁸. Вектор структурної перебудови економіки України, як і СРСР у цілому, в роки перших п'ятирічок був спрямований насамперед на прискорений розвиток галузей, що визначали технічний прогрес (електроенергетики, машинобудування й металообробки, хімічної промисловості, індустрії будматеріалів та ін.), питома вага яких (за кількістю промислово-виробничого персоналу) в 1925—1937 рр. зросла в середньому приблизно удвічі [19, с. 91].

Значні позитивні зміни сталися також у внутрішньогалузевій структурі машинобудування: вже протягом першої п'ятирічки частка традиційних підгалузей істотно знизилася (сільськогосподарського машинобудування з 33,5 до 13,2%, залізничного — з 25,2 до 13,6%), натомість зросла питома вага переважно нових підгалузей (новоствореного тракторобудування — до 9%, виробництва машин і обладнання — з 15,9 до 46,7%)⁹. Це дозволило знизити частку імпортного устаткування в загальному обсязі споживання промислового устаткування з 21% у 1928 р. до 12,7% у 1932 р.¹⁰, і цей показник зменшувався і надалі. Особливих успіхів досягло виробництво верстатів, яке протягом двох перших п'ятирічок зросло більш як в 11 разів, сягнувши у 1937 р. 9,1 тис. одиниць¹¹.

Результатом зазначених структурних зрушень стало поступове перетворення економіки України з переважно аграрної на індустріально-аграрну: питома вага промислової продукції в загальному обсязі виробництва республіки була навіть вищою, ніж у середньому по СРСР¹². Проте це майже не змінило загальної спеціалізації українського господарства: Українська РСР залишилася головним постачальником вугілля, залізної руди, металів, зерна й цукру, при цьому понад 50% вантажів припадало на Центральний промисловий та Північно-Західний райони СРСР. Водночас зростала інтегрованість українського виробництва у загальносоюзні структури: чимало продукції Україна отримувала з інших республік (нафтопродукти, лісоматеріали, цемент, різні машини, текстильна продукція, риба тощо)¹³. Така галузева структура вітчизняної економіки була в основному відтворена і в роки післявоєнної відбудови господарства, що зрештою визначило місце і форми участі СРСР і УРСР у міжнародному поділі праці.

⁸ Народне господарство Радянської України. — К. : АН УРСР, 1945. — 219 с. — С. 9.

⁹ Історія народного господарства Української РСР. — У 3 т., 4 кн. — Т. 2: Створення соціалістичної економіки (1917—1937 рр.). — К. : Наукова думка, 1984. — 440 с. — С. 277.

¹⁰ Индустриализация СССР. 1929—1932 гг. : Документы и материалы. — М. : Наука, 1970. — 635 с. — С. 296.

¹¹ Народне господарство Української РСР : стат. зб. — К. : Держстатвидав, 1957. — 536 с. — С. 120.

¹² Історія народного господарства Української РСР. — 3 т., 4 кн. — Т. 2: Створення соціалістичної економіки (1917—1937 рр.). — К. : Наукова думка, 1984. — 440 с. — С. 275.

¹³ Там же. — С. 289.

Розвиток світового господарства в другій половині ХХ ст. відбувався під впливом наслідків науково-технічної революції, що докорінно змінила технологічні основи матеріального виробництва шляхом перетворення науки на безпосередній фактор виробництва і спричинила посилення економічних зв'язків між країнами. Факторами, які спонукали країни до економічної взаємодії та розвитку міжнародної торгівлі, стали: швидкий індустріальний розвиток провідних країн та вдосконалення засобів міжнародного транспорту і комунікацій; зміна структури енергетичного балансу розвинутих капіталістичних країн, зокрема величезне зростання споживання нафтопродуктів; діяльність транснаціональних корпорацій та запровадження ними масового виробництва стандартизованих виробів.

Розвиток міжнародної торгівлі разом з іншими чинниками спонукав країни до економічної інтеграції і створення міждержавних об'єднань. Інтеграційні утворення були засновані на протилежних підходах ведення господарства. Проте післявоєнний розподіл держав на військово-політичні блоки та економічні об'єднання не привів до повного припинення економічних зв'язків між країнами з протилежних угруповань. Так, статті експорту з СРСР і країн соціалістичного табору були вкрай важливими для економіки країн Західної Європи. Зокрема, Франція була дуже зацікавлена в торгівлі з СРСР (купувала зерно, кріпильний ліс, азбест, хром, рідкісні метали тощо), а також французький уряд мав значні кредити у східноєвропейських країнах [7, с. 165—167]. Проте закритість, побудова господарських зв'язків у межах планової економіки, відсутність справжніх ринкових відносин та вільного переливу капіталу не дали країнам РЕВ досягти такої економічної інтеграції, як це було на Заході.

Розвиток торгівлі з країнами РЕВ відбувався на фоні зменшення товарообороту з капіталістичними країнами з 45% у 1946 р. до 24% у 1956 р.¹⁴ Проте важливість економічної співпраці з ними визнавалась у СРСР на найвищому рівні. Зокрема, наголошувалося на необхідності вивчення та використання досягнень науки і техніки капіталістичних країн. У результаті у СРСР із запізненням створювалися копії технічних виробів, винайдених у передових у плані технологічного розвитку країнах Заходу, а пізніше в Японії. В умовах конкуренції на Заході нові успішні технічні вироби користувалися підвищеним попитом, що надавало сигнал виробникам для збільшення виробництва цих товарів. Водночас у країнах РЕВ за умови тотального планування господарської діяльності неможливо було адекватно оцінити потреби споживачів. Причому відставання СРСР щодо застосування високих технологій для виробництва побутових товарів було обумовлене не тільки нестачею технологічних рішень і матеріальних засобів, а й орієнтацією всієї господарської системи на першочерговий розвиток воєнно-промислового комплексу.

Основними торговельними партнерами СРСР були соціалістичні країни. У 1950-ті роки на них припадало близько 75—80% обороту зовнішньої торгівлі СРСР, у тому числі на країни РЕВ — близько 65%¹⁵. Велике значення мав експорт з СРСР, що став для соціалістичних країн основним постачальником

¹⁴ Внешняя торговля СССР : стат. сборник. 1918—1966. — М. : Международные отношения, 1967. — 245 с. — С. 62—63.

¹⁵ Там же.

палива і сировини. У цілому зовнішньоторговельний оборот у СРСР у післявоєнний період залишався на низькому рівні; крім того, і це особливо важливо, відбулося закріплення архаїчної структури торгівлі з переважанням експорту сировинних товарів. Незважаючи на створення Ради економічної взаємодопомоги та співпрацю з країнами-учасницями, ще у 1970 р. зовнішньоторговельний оборот СРСР дорівнював лише близько 4% ВВП (у США в тому самому році сума експорту та імпорту перевищила 8% ВВП, в Японії сягнула 18%, у Франції — 26%, в Англії — 32%, у ФРН — 38%) [20, с. 299]. Таким чином, давалися взнаки економічна ізоляція СРСР від капіталістичних країн та примусовий характер співпраці між країнами РЕВ, що позначилося в тому числі на низьких показниках зовнішньоторговельного обороту.

Стрімке зростання зовнішньої торгівлі СРСР відбулось у 1970-ті роки як результат проведення політики розрядки міжнародного напруження. Країни — учасниці РЕВ переважали в зовнішній торгівлі СРСР до середини 1980-х років. Імпорт СРСР з країн РЕВ в основному становили машини й обладнання, а також продовольчі та промислові товари народного споживання. Натомість, у структурі експорту з СРСР продовжували домінувати сировинні товари. Так, 80% доходів у конвертованій валюті СРСР отримували саме від експорту сировини, здебільшого нафти і газу [20, с. 304]. Таким чином, залучення СРСР до міжнародного поділу праці відбувалося на основі посилення і закріплення відсталості та, по суті, «колоніальної» структури торгівлі. До того ж, переважання експорту сировини разом з нестачею високих технологій для виробництва конкурентоспроможних побутових товарів, а також брак валютних коштів поглиблювали розрив між СРСР і капіталістичними країнами. Фактично склалася ситуація, за якої отримана валюта за експорт нафти й газу використовувалася для придбання обладнання і технологій на Заході, за допомогою яких знову видобувалася сировина для експорту [21, с. 402]. СРСР фактично став джерелом постачання сировини для західних країн і сам був неспроможний відповісти на виклики НТР шляхом створення нових технологій та виробництва високотехнологічного обладнання.

Посилення міжнародного співробітництва і поглиблення міжнародної спеціалізації та кооперації в рамках РЕВ не змогли запобігти появі негативних проявів в економічній діяльності країн — її учасниць. В умовах жорсткого планування розвитку кооперації та торгівлі у примусовий спосіб створювався ринок збуту для виробників, і водночас відсутність конкуренції не стимулювала покращення якісних характеристик товарів і розширення асортименту продукції, що випускалася. Відсутність конкурентних відносин між виробниками і боротьби за споживача сприяла, зокрема, консервації технологічного рівня виробництва продукції, що поставлялася країнами РЕВ. Відставання країн соцтабору в масштабах і ступені впровадження досягнень НТР з часом дедалі більше посилювалося. Зрештою це призвело до усвідомлення неефективності методів централізованого планового господарства в нових умовах розвитку та переорієнтації політики центральноєвропейських країн — членів РЕВ на Захід.

Перебування України у складі СРСР спричинило делегування прав на ведення зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних зв'язків союзному уряду. Економіка України фактично була відсторонена від світових інтегра-

ційних процесів, натомість — повністю підпорядкована союзному адміністративному плануванню та інтегрована в економіку СРСР. Україна як політично, так і економічно була цілком залежною від рішень керівництва Союзу, в тому числі у сфері побудови зовнішньоекономічних зв'язків з країнами РЕВ. На відміну від країн Центральної та Східної Європи, що входили до РЕВ і мали шанси на зближення з ринковою економікою країн Західної Європи, Україна не мала таких можливостей, оскільки не існувала як самостійне державне утворення.

У складі СРСР Україна вирізнялася значним потенціалом для здійснення зовнішньоекономічної діяльності, що був обумовлений особливостями географічного положення та наявністю широкого переліку природних ресурсів. Так, вигідне територіальне розташування українських земель на перехресті прадавніх торговельних шляхів між різними цивілізаціями, наявність розгалуженої транспортної інфраструктури, зокрема водної, та багаті корисні копалини, що обумовлювали розвиток видобувної, паливної, хімічної промисловості, чорної металургії та машинобудування, робили господарство України важливою і незамінною ланкою в здійсненні зовнішньоекономічної діяльності СРСР.

Економічна доцільність використання продуктивних ресурсів українських земель за радянських часів була принесена в жертву нарощування військової могутності. Розміщення промислових підприємств з точки зору обороноздатності пояснюється основна частина капіталовкладень у будівництво та реконструкцію об'єктів саме важкої промисловості, оскільки ця галузь забезпечувала обороноздатність країни і виробництво безпосередньо воєнної продукції. Натомість, поза увагою залишалися потреби населення в товарах народного споживання. Варто зазначити, що капіталовкладення здійснювалися переважно в промислово розвинуті регіони СРСР, зокрема і України, тоді як неіндустріалізовані території вимагали ресурсів для розвитку. Отже, розрив між промисловими центрами і периферією фактично збільшувався, незважаючи на декларування принципу рівного розвитку всіх республік та народів СРСР [22, с. 65—66].

В умовах панування державної монополії зовнішньої торгівлі відбулося відчуження виробників від зовнішніх ринків, адже підприємства не мали права безпосередньо брати участь у міжнародній торгівлі. Це негативно впливало на зацікавленість виробників у підвищенні конкурентоспроможності експортної продукції та зумовило в подальшому складнощі зовнішньоекономічної діяльності підприємств, оскільки вони були позбавлені досвіду ведення експортно-імпортних операцій, пошуку партнерів, укладання угод тощо.

Натомість економічний потенціал українських підприємств було реалізовано шляхом їх залучення в межах планової системи державного управління і контролю над експортом та імпортом, рухом факторів виробництва та переміщенням робочої сили до торговельних відносин з іншими країнами світу. Про залучення українських підприємств до міжнародних економічних зв'язків свідчить широка географія торговельних партнерів УРСР (від 87 до 105 країн світу в різні часи), більшість з яких — країни, що розвиваються. На країни — учасниць РЕВ припадало 60% українського експорту [6, с. 194].

Україна у союзному поділі праці займала значне місце. Так, з 19 економічних районів усього СРСР на території України знаходилось три, а саме: Донецько-Придніпровський, Південно-Західний, Південний. Серед п'яти промислових районів СРСР два були розташовані на території України, а саме Донбас і Придніпров'я.

Українські землі у складі народногосподарського комплексу СРСР були одним з найважливіших районів паливно-енергетичної, металургійної та машинобудівної промисловості, а також хімії, харчової промисловості й великого механізованого сільськогосподарського виробництва. В УРСР вироблялося приблизно 20% сукупного суспільного продукту СРСР. У загальносоюзному виробництві у 1970 р. найбільша частка була представлена такою українською продукцією: прокат чорних металів — 40,5%, мінеральні добрива — 19,1%, електроенергія — 18,6%, трактори — 32,1%, сільськогосподарські машини — 23%, телевізори — 29,6%, олія — 38,5%, цукор-пісок — 58,4%, цукрові буряки — 58,8%, соняшник — 43,2%, інша продукція сільського господарства — близько 23%¹⁶.

З українських підприємств до інших республік СРСР і за кордон активно вивозили кам'яне вугілля, кокс, залізну руду, природний газ, чавун, сталь, прокат чорних металів, металургійне та гірничо-шахтне обладнання, турбіни, електродвигуни, дизелі, трактори, екскаватори, автобуси, сільськогосподарські машини, мінеральні добрива, зерно, цукор, олію тощо.

Відповідно до географічної спеціалізації, експортні поставки здійснювали підприємства трьох економічних районів: Донецько-Придніпровського (продукція металургії та машинобудування), Південно-Західного (паливо, електроенергія, продукти хімічної промисловості, обладнання та прилади), Південного (продукція верстатобудування та обладнання).

У міжнародному і загальносоюзному поділі праці найбільш важливе значення мали такі галузі промисловості України: машинобудування, чорна металургія, паливна та хімічна промисловість. Для цих галузей виробництва була характерна яскраво виражена експортна орієнтація. Так, наприклад, підприємства Південно-Західного економічного району виступали основним експортним постачальником продуктів хімічної промисловості. Підприємства машинобудівної промисловості УРСР забезпечували близько 20% усіх загальносоюзних поставок комплектного устаткування до європейських соціалістичних країн¹⁷.

У СРСР декларувався принцип вирішення спільними зусиллями економічних, зокрема і паливно-сировинних, проблем в умовах інтеграції в межах РЕВ. Таким чином, розбудова економік держав РЕВ і забезпечення їх енергетичної стабільності фактично відбувалися за рахунок використання сировини і ресурсів у тому числі й українських земель. Серед галузей УРСР, орієнтованих на експорт до країн — учасниць РЕВ, переважали сировинні: залізорудна, металургійна та вугільна промисловість. Водночас розвивалися коопераційні зв'язки у галузях, що виробляли продукцію з високою часткою доданої вартості.

¹⁶ Історія народного господарства Української РСР. — У 3 т., 4 кн. — Т. 3, кн. 2: Соціалістична економіка в 60—80-ті роки. — К.: Наукова думка, 1987. — 440 с. — С. 263.

¹⁷ Там же. — С. 379.

Значні обсяги поставок залізної руди з Кривбасу до країн РЕВ забезпечували розвиток металургійної промисловості цих країн. Наявність розгалуженої транспортної інфраструктури на території України сприяла перевезенню експортованої залізної руди залізничним, річковим і морським транспортом. Імпорт криворізьких руд забезпечував країнам — членам РЕВ 2/3 виплавки чавуну¹⁸. Саме у відповідь на зрослі потреби споживання залізної руди як усередині країни, так і за її межами відбувалося розширення виробничих потужностей гірничо-збагачувальних комбінатів.

Металургійна промисловість УРСР була великим постачальником до країн РЕВ металургійної продукції — прокату, чавуну і сталі. Фактично, експортована з України продукція низького ступеня обробки доповнювала повний цикл виробництва на металургійних підприємствах інших країн — учасниць РЕВ. Така структура виробництва й експорту товарів з низькою доданою вартістю не могла забезпечувати розвиток економіки України, тим більше, під впливом викликів НТР.

Сировинні галузі економіки УРСР мали стійку експортну орієнтацію на випуск продукції для потреб країн — членів РЕВ. Водночас останні були постійними постачальниками до УРСР засобів виробництва і товарів народного споживання (металургійне устаткування, верстати, машини і механізми для гірничої промисловості, транспортне обладнання, вироби легкої промисловості тощо). Потужним чинником закріплення низькотехнологічної структури виробництва був екстенсивний тип економічного зростання, що призводив до низької конкурентоспроможності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках.

Негнучкість і неможливість планової системи торгівлі вчасно реагувати на кон'юнктуру та потреби зовнішнього ринку призводили до частих випадків недопостачання іноземним партнерам товарів та сировини. Українські продовольчі товари часто мали низьку якість, що підтверджено великою кількістю рекламацій. Наприклад, у 1967 р. з-за закордону надійшло 288 рекламацій на низьку якість сировинних і продовольчих товарів, у 1970 р. радянські представництва за кордоном надіслали українським підприємствам-експортерам 161 скаргу [6, с. 196]. Крім того, якість товарів народного споживання, що вироблялися всередині країни, залишалася на низькому рівні й не витримувала конкуренції з імпортованими товарами з країн РЕВ. Саме цим пояснюється широкий перелік імпорту товарів народного споживання за наявності виробництва аналогічних товарів у СРСР.

Нестача високотехнологічного обладнання на підприємствах УРСР у 1970—1980-ті роки також відчувалася досить гостро. Використання імпортованих, у тому числі з капіталістичних країн, обладнання і технологій відбувалося практично в усіх галузях економіки УРСР. Проте фрагментарне використання імпортованого обладнання та окремих технологічних вузлів, брак вітчизняних комплектуючих та витратних матеріалів для імпортованого обладнання свідчили про його неефективне використання.

Таким чином, капіталістичні країни Західної Європи відповіли на виклики НТР інтеграцією та реалізацією наукового потенціалу в контексті пе-

¹⁸ Там же. — С. 383.

реорієнтації виробництва у наукомісткі галузі. Натомість, СРСР та Україна як його складова в умовах структурних зрушень світового господарства продовжували нарощувати експорт енергоносіїв та сировини, що унеможливило інноваційне оновлення і прогресивні зміни в структурі національної економіки.

Лише наприкінці 1980-х років почали розвиватися прямі зв'язки підприємств у міжнародному економічному співробітництві [23], а також допускалася певна регіональна автономія у формі так званих «прикордонних економічних зв'язків» [24]. Однак ці кроки були неспроможні змінити централізований характер управління зовнішньоекономічною діяльністю і створити імпульси технічної модернізації виробництва та підвищення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Після здобуття Україною незалежності, незважаючи на наукові обґрунтування необхідності структурної перебудови економіки та проведення реформ, галузева структура національного виробництва продовжувала залишатися низькоефективною. Протягом останніх десятиліть, поряд з відставанням від світових темпів економічного розвитку, відбувалася поступова структурна трансформація промисловості в бік переважного розвитку найбільш простих за технологічним рівнем переробних виробництв, і, як наслідок, спеціалізацією економіки України фактично стали сировинне постачання та розвиток виробництв з невисокою доданою вартістю. Питома вага сільського господарства у валовій доданій вартості України (11,8%) набагато перевищує середні значення цього показника країн ЄС (1,6%) [4, с. 36]. Структура промисловості України та динаміка її розвитку свідчать про явища деіндустріалізації, що підтверджує, зокрема, скорочення частки переробної промисловості у валовій доданій вартості. Тоді як у розвинутих країнах перевага надається виробництву на основі високих технологій, частка високотехнологічної продукції в промисловому експорті України не перевищує 5%, що в рази менше за рівень країн ЄС (16,92%), Китаю (26,3%), Південної Кореї (30,1%), Ірландії (31,4%), Малайзії (50,9%) [2, с. 210].

Поки що немає підстав характеризувати економіку України як повністю сировинну, оскільки в ній ще присутнє виробництво машин, обладнання, наземного транспорту, літакобудування тощо. Однак беззаперечним є той факт, що ці підприємства не формують основу національної економічної системи і їм дедалі складніше конкурувати на міжнародних ринках.

ВИСНОВКИ

Історичний досвід структурних перетворень в Україні в контексті розвитку світового господарства виразно демонструє перманентну диспропорційність розвитку економіки, а саме переважання випуску продукції сировинного характеру та неглибокої технологічної обробки. Така структура виробництва була закладена ще в часи промислового перевороту за умов відсутності української державності та залишалася переважно незмінною протягом ХХ ст., незважаючи на проведену індустріалізацію та реформи.

У сучасних умовах структура економіки України продовжує за інерцією бути відсталою й незбалансованою з ознаками деіндустріалізації, що свідчить про її напівколоніальний характер і відсутність реального економічного суверенітету та вимагає термінової переорієнтації на створення завершених технологічних циклів виробництва на інноваційній основі.

Історичний аналіз індустріальних перетворень останньої третини XIX ст. виявив, що необхідною умовою їх здійснення є належне кадрове забезпечення. Обмежений ринок робочої сили в дореформений період був головним чинником гальмування прогресивних структурних змін, насамперед розвитку великого машинного виробництва. Отже, вирішення завдань реіндустріалізації та технічної модернізації виробництва в сучасній Україні вимагає створення інституційних передумов для стабілізації та розвитку ринку праці, зокрема припинення масового відпливу кваліфікованої робочої сили.

Як показала історія двох хвиль індустріалізації вітчизняної економіки, важливим чинником успішної реалізації масштабних індустріальних перетворень стала їх безпосередня підтримка з боку держави, що здійснювалася різними методами — за допомогою протекціоністської політики уряду, державних замовлень, цільового бюджетного фінансування, пільгових кредитів тощо. Це підтверджує необхідність розроблення комплексної системи заходів державної інституційної та фінансової підтримки сучасних структурних трансформацій в Україні.

У ході визначення довгострокових цільових пріоритетів і безпосередніх завдань реіндустріалізації та техніко-технологічної модернізації української економіки варто взяти до уваги той історичний факт, що експортна орієнтованість структурних перетворень дозволяє в короткий термін вирішити питання поповнення валютних коштів держави, проте в перспективі закріплює структурну диспропорційність економіки. Натомість, створення збалансованої структури економіки сприяє зниженню її імпортозалежності, наповненню внутрішнього ринку, підвищенню якості життя в країні й закладає основи самодостатньої національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Структурні зміни та економічний розвиток України : моногр. ; [за ред. Л.В. Шинкарук]. — К. : НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув., 2011. — 696 с.
2. *Кораблін С.О.* Макроекономічна динаміка України: пастка сировинних ринків : моногр. / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». — К., 2017. — 308 с.
3. *Сіденко В.Р.* Глобальні структурні трансформації та тренди економіки України. — Ч. I: Ключові тренди структурних змін у світовій економіці та в Україні // Економіка і прогнозування. — 2018. — № 1. — С. 37—57.
4. Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток : наук. доповідь ; [за ред. Л.В. Шинкарук] / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». — К., 2015. — 304 с.
5. *Боднарчук Т.Л.* Протекціонізм в економічній історії України (XIX — початок XX ст.) : моногр. / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». — К., 2017. — 256 с.
6. *Крушина В.* Експортні поставки Української РСР у другій половині 1960-х — першій половині 1980-х років: напрямки, структура, результати // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. — 2011. — № 16. — С. 193—201.

7. Липкин М.А. Советский Союз и интеграционные процессы в Европе: середина 1940-х — конец 1960-х годов. — М. : Русский фонд содействия образованию и науке, 2016. — 560 с.
8. Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року). — К. : Вид-во АН УРСР, 1962. — 207 с.
9. Вобльїй К.Г. Опыт истории свеклосахарной промышленности в СССР. — М., 1928. — Т. 1. — 412 с.
10. Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. — К. : Держполітвидав УРСР, 1954. — 452 с.
11. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. — У 2 т. — Т. 2: Від середини XVII століття до 1923 року. — К. : Либідь, 1992. — 608 с.
12. Витчевский В. Торговая, таможенная и промышленная политика России со времен Петра Великого до наших дней ; [пер. с нем. А.В. Брауде]. — СПб., 1909. — VIII. — 362 с.
13. Теплицький В.П. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60—90-ті роки XIX ст.). — К. : АН УРСР, 1959. — 308 с.
14. Кулишер И.М. Основные вопросы международной торговой политики. — 3-е изд. — Л. : Прибой, 1929. — 612 с.
15. Гуржій І.О. Україна в системі всеросійського ринку 60—90-х років XIX ст. — К. : Наукова думка, 1968. — 191 с.
16. Тэри Э. Россия в 1914 году. Экономический обзор ; [пер. Н. Круглого]. — Париж : YMCA-PRESS, 1986. — 158 с.
17. Кафенгауз Л.Б. Государственная промышленность СССР в 1925/26 г. — М.; Л. : Промиздат, 1927. — 122 с.
18. Ленінський план соціалістичної індустріалізації та його здійснення на Україні / Ленін і Україна. — У 4 кн. — Кн. 3. ; [відп. ред. С.М. Ямпольський]. — К. : Наукова думка, 1969. — 316 с.
19. Казанцев В.А. Структурные сдвиги в промышленности Украины и ускорение научно-технического прогресса / Вопросы экономической истории Советского многонационального государства. — М. : Высшая школа, 1977. — С. 84—96.
20. Шмелёв Н., Попов В. На переломе: экономическая перестройка в СССР. — М. : АПН, 1989. — 400 с.
21. Геллер М.Я. Российские заметки 1969—1979. — М. : МИК, 1999. — 568 с.
22. Коропецький І.-С. Економічні праці : зб. статей. — К. : Смолоскип, 1998. — 416 с.
23. Сиденко В., Шаренков С., Шепелюк Г. и др. Прямые связи в экономическом сотрудничестве стран — членов СЭВ ; [отв. ред. В. Будкин, В. Иванова] / АН УССР; Ин-т социальных и экономических проблем зарубежных стран. — К. : Наукова думка, 1990. — 198 с.
24. Будкин В.С., Зайцев И.Ф., Сиденко В.Р. Региональные аспекты сотрудничества СССР со странами СЭВ ; [отв. ред. В.С. Будкин] / АН УССР; Ин-т социальных и экономических проблем зарубежных стран. — К. : Наукова думка, 1988. — 387 с.

Стаття надійшла 16.10.2019

REFERENCES

1. Structural Changes and Economic Development of Ukraine. L.V. Shynkaruk (Ed.). Kyiv, NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting, 2011 [in Ukrainian].
2. Korablin S.O. Macroeconomic Dynamics of Ukraine: The Trap of Raw Materials Markets. NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting, Kyiv, 2017 [in Ukrainian].
3. Sidenko V.R. Global structural transformations and trends in Ukrainian economy. Part I: Key trends in structural economic changes in the world and Ukraine. *Economy and Forecasting*. 2018, No. 1, pp. 37—57 [in Ukrainian].
4. Structural Transformations in the Economy of Ukraine: Dynamics, Contradictions and Impact on Economic Development. L.V. Shynkaruk (Ed.). NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting, Kyiv, 2015 [in Ukrainian].

5. Bodnarchuk T.L. Protectionism in the Economic History of Ukraine (19th — the Beginning of 20th Centuries). NAS of Ukraine, Institute for Economics and Forecasting, Kyiv, 2017 [in Ukrainian].
6. Krupyna V. Export deliveries of the Ukrainian SSR in the second half of the 1960s — the first half of the 1980s: directions, structure, results. *Twentieth Century Ukraine: Culture, Ideology, Politics*. 2011, No. 16, pp. 193—201 [in Ukrainian].
7. Lipkin M. The Soviet Union and Integration Processes in Europe: mid-1940s — late 1960s. Moscow, Russian Foundation for Education and Science, 2016 [in Russian].
8. Gurzhij I.O. Development of Commodity Production and Trade in Ukraine (from the End of the XVIII Century to 1861). Kyiv, Publisher of AS of UkrSSR, 1962 [in Ukrainian].
9. Vobly K.G. Experience of the History of Sugar-beet Industry in the USSR. Moscow, 1928, Vol. 1 [in Russian].
10. Gurzhij I.O. Dissipation of Feudal Serfdom System in Agriculture of Ukraine in the First Half of XIX Century. Kyiv, Derzhpolityvydav URSR, 1954 [in Ukrainian].
11. Polonska-Vasylenko N.D. History of Ukraine. Vol. 2: From the Middle of XVII Century to 1923, Kyiv, Lybid, 1992 [in Ukrainian].
12. Vitchevsky V. Trade, Customs and Industrial Policies of Russia from Peter the Great to the Modern Day. St. Petersburg, 1909, VIII [in Russian].
13. Teplytskyi V.P. The Reform of 1861 and Agrarian Relations in Ukraine (60—90s of the XIX Century). Kyiv, AS of UkrSSR, 1959 [in Ukrainian].
14. Kulisher I.M. Major Issues in International Trade Policy. Third edition. Leningrad, Priboy, 1929 [in Russian].
15. Gurzhij I.O. Ukraine in the System of the All-Russian Market of the 60—90s of the XIX Century. Kyiv, Naukova Dumka, 1968 [in Ukrainian].
16. Théry E. Russia in 1914. Economic Review. Paris, YMCA-PRESS, 1986 [in Russian].
17. Kafenhau L.B. State Industry of the USSR in 1925/26. Moscow, Leningrad, Promizdat [in Russian].
18. Lenin's plan for socialist industrialization and its implementation in Ukraine. *Lenin and Ukraine*. Book 4, S.M. Yampol's'kyu (Ed.). Kyiv, Naukova Dumka, 1969 [in Ukrainian].
19. Kazantsev V.A. Structural shifts in the Ukrainian industry and the acceleration of scientific and technological progress. *Questions of the Economic History of the Soviet Multinational State*. Moscow, Vysshaya Shkola, 1977, pp. 84—94 [in Russian].
20. Shmelev N., Popov V. The Turning Point: Revitalizing the Soviet Economy. Moscow, APN, 1989 [in Russian].
21. Heller M.Ya. Russian Notes 1969—1979. Moscow, MIK, 1999 [in Russian].
22. Koropeckyj I.S. Economic Works. Kyiv, Smoloskyp, 1998 [in Ukrainian].
23. Sydenko V., Sharenkov S., Shepelyuk G. et al. Direct Connections in the Economic Cooperation of the Comecon Member Countries. V. Budkin (Ed.), V. Ivanova (Ed.). AS of UkrSSR, Institute of Social and Economic Problems of Foreign Countries, Kyiv, Naukova Dumka, 1990 [in Russian].
24. Budkin V.S., Zaitsev I.F., Sydenko V.R. Regional Aspects of Cooperation between the USSR and the Comecon countries. V.S. Budkin (Ed.). AS of UkrSSR, Institute of Social and Economic Problems of Foreign Countries, Kyiv, Naukova Dumka, 1988 [in Russian].

Received on October 16, 2019

Karolina Gorditsa, PhD (Econ.),
Researcher of the Department of Economic History,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine,
26, Panasа Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

Tetiana Slyvka, PhD (Econ.),
Researcher of the Department of Economic History,
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine,
26, Panasа Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

STRUCTURAL TRANSFORMATIONS IN UKRAINE
IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL
ECONOMIC RELATIONS: HISTORICAL DIMENSION

The evolution of the economic structure of Ukraine in the context of the development of international economic relations is analyzed. The purpose of the article is to reveal the peculiarities of mutual influence and interdependence of foreign economic activity and structural changes in the economy at different stages of the historical development of Ukraine, tracing the occurrence of objective prerequisites of modern structural changes in the context of world market development. The domestic experience of structural reforms in the nineteenth and twentieth centuries is summarized, the impact of these reforms and historically determined structural changes in the Ukrainian economy on the degree and nature of Ukraine's participation in the international division of labor is determined, the influence of world trends and challenges of economic development on the restructuring of the Ukrainian economy is determined.

It is found that the export orientation of economic development in 1880—1890 provided a rapid replenishment of the currency of the state, but in the future it fixed the structural imbalances in the economy and its dependence on foreign machine-building firms. The industrialization of the 1930s helped to balance the sectoral structure of the economy and reduce its import dependence, but did not change the agrarian and raw materials specialization of Ukrainian exports and did not create the foundations of a self-sufficient national economy, increasing its dependence on the Union structures. Occupying a significant place in the Union division of labor, in the period 1950—1980, Ukraine exported to the member countries of the Comecon mainly the commodities of raw materials industries: agrarian, iron ore, metallurgical, and coal. The current structure of Ukraine's economy remains low-tech and disproportionate with signs of de-industrialization, which testifies to its semi-colonial nature.

It is concluded that structural transformations due to the export of raw materials and shallow technological processing lead to the depletion of the resource base of the economy without filling the domestic market, preserve the chronic backwardness of national production and the absence of real economic sovereignty.

Keywords: *sectoral structure of economy; structural changes; economic reforms; foreign economic relations; international trade.*